

CENZÚRA ROMÁNIÁBAN

GYÖRFFY GÁBOR

Sajtócenzúra a kommunista Romániában*

A második világháború utáni időszakban a romániai sajtó fokozatosan került a berendezkedő kommunista hatalom irányítása alá. A sajtóellenőrzés és a politikai hatalom megszilárdítása szoros kapcsolatban álltak egymással, és kölcsönhatásuk eredményeként fejlődött ki az ötvenes évek elejére meghonosodott sajtóirányítási rendszer. A sajtó ellenőrzése egyfelől eszköze volt a politikai hatalom megszerzésének, másfelől a megszerzett hatalom révén a pártnak egyre több lehetősége nyílt a sajtó irányítására.

Cenzúra a sztálini időszakban (1944–1953)

A szovjet sajtóellenőrzési gyakorlat bevezetésével a szocialista országokban a negyvenes évek végére lényegében egységes irányítási módszerek jöttek létre. Kezdetben a helyi szovjet parancsnokságok a Propaganda Minisztérium mellett működő Cenzúra Bizottsággal együttműködve hajtották végre a kiadványok ellenőrzését. A sajtócenzúra jellege az új politikai helyzet szerint módosult, alávetve magát a szovjet birodalom-építési szándékoknak. A hatóságok első rendelkezése 1944. szeptember 5-én került nyilvánosságra: a Belügyminisztérium arról tájékoztatta az újságok igazgatóit, hogy a sajtócenzúra lényegében érvényben marad, elsősorban a szovjet hadsereggel, és az esetleges hadműveletekkel kapcsolatos hírek tekintetében. Az újságok és folyóiratok nyomtatásához

* A tanulmány az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogramja támogatásával készült.

a cenzúrahivatal engedélye volt szükséges, amely ekkor még látható módon jelent meg a kiadványokon.

A Magyar Népi Szövetség baloldali irányultsága miatt a szervezet vonzáskörébe tartozó lapok igyekeztek elkerülni a konfliktusokat, és nem tiltakoztak nyíltan a kommunista hatalom sajtópolitikája miatt. Az MNSZ tulajdonképpen az akkori hatalmi struktúrához állt közelebb, mint azon feladatahoz, hogy a magyarság érdekképviselését biztosítsa, ami abban is megmutatkozott, hogy a szövetség sajtóügyi részlege sok esetben az előcenzúra szerepét játszotta.

Megfigyelhető azonban, hogy háború utáni első években még létezett bizonyos árnyalati különbség a kommunista, népi szövetségi és szociáldemokrata magyar lapok hangnemében. A cenzúra több ízben lesújtott azokra a magyar lapokra, amelyek akár burkolt formában is bíráltni merészték a MNSZ vezetőit vagy a Groza-kormány magyarságpolitikáját. Ezek közé tartozott a szociáldemokrata *Erdély*, amely ellen Méliusz József, az MNSZ sajtóosztályának vezetője 1945. júniusában határozott intézkedéseket követel annak ürügyén, hogy a lap a magyar sovinizmus szítójává és konzerválójává vált.¹ A negyvenes évek végére azonban a kommunista párttól független kiadványok megszüntetésével a magyar sajtó egésze a berendezkedő hatalom közvetlen irányítása alá került.

A romániai újságok közül az 1944–1947 közötti időszakban egyedül a liberális és parasztpárti román nyelvű orgánumok fogalmazták meg nyíltan követeléseiket a sajtószabadságra vonatkozólag. Ezért a kommunista párt befolyása alá tartozó nyomdász szakszervezetek több ízben akadályozni próbálják az ellenzéki pártok lapjainak nyomtatását. A Liberális Párt által kiadott *Viitorul* szerkesztősége 1945 februárjában tiltakozik az Independența nyomdában gyakorolt illegális cenzúra miatt, amely megtiltja az kommunisták vezette Országos Demokrata Arcvonal tevékenységét bíráló anyagok publikálását. A hatóságok megtorlásként felfüggesztik az újságot, amely csak következő év februárjában, a Groza-kormány nemzetközi elismerése után jelenhet meg, *Liberalul* név alatt.

Ugyanez volt a sorsa a parasztpárti *Dreptatea* napilapnak, amelyet szintén 1945 februárjában tiltottak be. Válaszképpen a párt vezetője, Iuliu Maniu nyilatkozatot adott ki a külföldi sajtó képviselői részére, melyben követelte a sajtószabadság visszaállítását. A hatóságok megtorló intézke-

¹ Lásd Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, Státus, 1999. 324–327.

dése nem késett: az 1945. március 1-jei rendelet értelmében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elrendeli a politikai pártok hivatalos közleméneinek cenzúrázását.

A szovjetek által irányított katonai cenzúra egészen 1946 januárjáig működött Románia területén. Két hónappal később szerveződik meg a Tájékoztatási Minisztérium, amely tulajdonképpen a Propaganda Minisztérium feladatkörét veszi át, és fokozatosan kialakítja saját ellenőrző szerveit. A minisztérium keretén belül jön létre a majdnem három évtizedig működő Sajtóigazgatóság (Direcția Presei și Tipăriturilor) első szervezeti struktúrája. Az intézmény kezdeti feladata a nyomtatványok és a rádió műsorainak ellenőrzése.

A Sajtóigazgatóság intézményének felállítása nyomán a sajtó ellenőrzése 1946 tavaszán egyre inkább szigorodik. A fokozott felügyelethez a választások közeledte is hozzájárult, hiszen a kommunista pártnak irányított sajtóra volt szüksége a választási hadjárat levezetéséhez. A cenzúra működéséről a *Liberalul* napilap tiltakozó cikkéből szerezhetünk tudomást: „Elfogadtuk a külpolitikai kérdésekre és katonai adatokra vonatkozó cenzúrárt abban a reményben, hogy csupán a két megnevezett területre fog korlátozódni. Azonban számunkra ismeretlen okok miatt a kormány jelenleg az Országos Demokrata Arcvonal vezető személyiségei tekintetében is alkalmazza a cenzúrárt. Sokszor nem hozhatjuk nyilvánosságra a kormány képviselőinek közleményeit, mivel ezek ellentmondának annak az anyagnak, amelyet a Tájékoztatási Minisztérium bocsát a belföldi és külföldi sajtó rendelkezésére.”²

A belföldi vonatkozású korlátozások mellett a sajtónak a külpolitikai helyzetből eredő szempontokat is figyelembe kell vennie. A hidegháború időszakának kezdete után nyilvánvaló módosulások következnek be a hivatalos ideológia terén. A kommunista blokkban az imperializmus ellenes harc tétele fogalmazódik meg. Ennélfogva a kapitalista társadalmakról kizárólag negatív hírek jelenhetnek meg a sajtóban, ellenben a szocialista tömbön belüli együttműködésről csak az elismerés hangján lehet szólni.

A szocialista országoknak küldött KGB-rendelkezés egyik pontja 1947-ben kitér arra, hogy a helyi sajtónak kerülnie kell Szovjetunióval lebonyolított kereskedelemre vonatkozó részletek közlését. Tilos adatokat közreadni az áruk minőségéről és fajtájáról, továbbá tilos kereskedelemnek

² Ion Zerescu: De ce ne cenzurează? *Liberalul*, 1946. április 19.

nevezni a Szovjetunióval létesített kapcsolatot, helyette árucseréről kell beszélni.³ Az utasítás mögött felfedezhető az „üzleti kapcsolat” minden formájának tagadása, illetve annak a ténynek a leplezése, hogy a Szovjetunió előnyöket élvezette a csatlós államokkal folytatott kereskedelemből.

A cenzúrával társított intézkedések sorában megemlíthető az újságírói szakma önkényes feltételekhez kötött gyakorlása. A kommunista hatalom legelső intézkedései közé tartozott a sajtó megtisztítása a burzsoá elemektől, és a pártművelemek beszerzése a szerkesztőségekbe. A sajtókiadványok munkatársai folyamatos ellenőrzéseknek voltak kitéve. A pártvezetés társadalmi és ideológiai kritériumokat alkalmazott az újságírók kiválasztásánál. Gyakorlattá vált az úgynevezett „káderlapok” előállítás, amelyek részletes adatokat tartalmaztak az újságíró származásáról, múltjáról, neveltetéséről, valamint pártműveltségének megnyilvánulásairól és politikai felkészültségéről. A társadalmi kritériumok alkalmazása (munkás vagy dolgozó paraszt családból való származás) elsősorban a sztálini korszakot jellemzik, az ideológiai kritérium viszont változatlanul fennmarad a kommunista rendszer egész időszaka alatt.

A lapok ellenőrzésében a pártszervek is részt vettek. A megyei pártbizottságok sajtóosztályai minden hónapban munkatervet készítenek arról, hogy milyen kérdéseket kell tárgyalnia a sajtónak, közreműködnek a lapok egyéni munkaterveinek előkészítésében, és havi elemzéseket adnak ki a megjelent lapszámokról. Az 1948. márciusi jelentés azt vizsgálja, hogy a lapok miként mozgósítottak a nemzetgyűlési választásokon való részvételre. Szigorú bírálat éri az *Utunkat*, az egyetlen olyan folyóiratot „a párt befolyása alatt levő lapok” közül, amely nem állított össze külön lapszámot ebből az alkalomból. A jelentés azt is kifogásolja, hogy az 1848-as forradalom százéves évfordulóját ünneplő számban túl hangsúlyosak a magyar vonatkozások.⁴ Az utóbbi megjegyzés azt is bizonyítja, hogy a kisebbségek nemzeti identitásának kifejezésre vonatkozó cikkek betöltése már a negyvenes évek végén része volt annak a sajtópolitikának, amely a hatvanas években kezd programatikussá válni.

A Kolozs megyei pártbizottság 1948-as jelentéseiből kiderül, hogy a napilapok közül a legtöbb bírálat a *Világosság*ot éri, amely nem vesz

³ *Directivele de bază ale KGB pentru țările din lagărul sovietic*. In: Bogdan Ficeac: *Tehnici de manipulare*. București, Nemira, 2004. 104–125.

⁴ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, a továbbiakban: ANDJ Cluj), Fond 3 Comitetul Regional PMR Cluj, dosar 205/33. 17–22.

részt elég tevékenyen a meghirdetett kampányokban, és ideológiai téren sem fejt ki megfelelő tevékenységet. A szeptemberi beszámoló azonban a lap hozzáállásának javulását állapítja meg, ami annak köszönhető, hogy „a szerkesztőségből eltávolították a kétes elemeket”.⁵

A szakminisztériumhoz tartozó Sajtóigazgatóság szervezeti kerekei 1949-ben már nem felelnek meg a követelményeknek, ezért az Államtanács május 20-i rendelete kivonja a Művészeti és Tájékoztatási Minisztérium hatásköre alól a cenzúrahivatalt és létrehozza a Minisztertanács közvetlen felügyelete alatt működő Sajtó-főigazgatóságot (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor). A hivatal működése szoros kapcsolatban állt a hivatalos ideológiával, ennek elemeiből táplálkozott és alakította ki a tilalom körét; az ideológiai elvárások életbe ültetésére az intézmény felügyeletét a Központi Bizottság Propaganda és Agitációs Osztálya látja el.

A Sajtó-főigazgatóság felállítását a nyomtatványok ellenőrzésének szakszerűsítését eredményezte. Az intézmény rövid időn belül kiépítette szervezeti struktúráit, és meghatározta tevékenységének alapelveit, amelyek az évek során a módosuló ideológiai elvárásokhoz igazodtak. A cenzúrahivatal által végzett felügyeletet a pártbizottságok illetékes részlegein – a Propaganda és Agitációs, illetve a Sajtóosztályon – végzett ellenőrzés egészítette ki.

A cenzúra szerepe a negyvenes évek végén azzal kapcsolható össze, hogy a hatalomátvétel után a kelet-európai kommunista pártoknak igazolniuk kellett politikai legitimitásukat, a hatalom gyakorlásának jogosságát. Ennek bizonyításában kiemelkedő szerepet játszott a propaganda, amely a hatalom ideológiáját terjesztette, illetve a cenzúra, amely az ellentétes ideológiák térhódítását akadályozta.

A nyilvánosság számára elérhető információk megszürése már a hivatalos hírugynökségben elkezdődött. Az Agerpres létrehozása után nem sokkal cenzorok hada érkezett a szerkesztőségekbe, hogy biztosítsa a belső cenzúra hatékonyságát. Az ötvenes években a külföldi híreket kizárólag a TASSZ közleményei vagy a szovjet sajtó nyomán fordították. Ezt követően a lefordított hír még hat szűrőn ment keresztül: átolvasta a felelős szerkesztőségi titkár, egybevetették az eredeti hírrel, majd ellenőrizte az osztályvezető-helyettes, a tisztafej szolgálatos, az osztályvezető és végül a főszerkesztő. Az így keletkezett hírt küldték a Sajtó-főigazgatóságra, amely engedélyezte a terjesztést. Ugyanezt az útvonalat követték

⁵ Uo. 55–56.

az Agerpres többi részlegében előállított hírek is. Az utasítások szerint a kommentároknak közvetlenül a pártpropagandát kellett szolgálniuk. Így hibának minősült, ha a gazdaság eredményeiről szóló hírekben nem ismertették azokat a tényezőket, amelyek elősegítették a tervek megvalósítását, azaz nem emelték ki a párt gazdaságpolitikájának és értékes útmutatásainak szerepét.⁶

A hírügynökségen belül létezett mégis egy osztály, a Tájékoztató Közlemények Szerkesztősége (Redacția Buletinelor Informative), amely cenzúrázatlanul továbbította a külföldi bírálatokat tartalmazó híreket. Természetesen nem bárki számára, hanem kizárólag a párt vezetőségének, a megyei első titkárok szintjéig.⁷ Szigorúan titkos közleményként terjeszti például 1950-ben az Agerpres a londoni rádió megállapításait a román kommunista kormány agrárpolitikájára vonatkozólag. A brit elemzés arról szól, hogy öt évvel a háború befejezése után Romániában a kenyeret még mindig fejadagra osztják, ráadásul számos esetben visszaélések történnek elosztásukban.⁸

A helyi lapok ellenőrzése a Sajtó-főigazgatóság megyei hivatalaira hárult. Az intézmény kolozsvári irodájának tevékenysége négy meghatározott területen zajlott: 1. napilapok 2. hetilapok 3. hirdetések és meghívók 4. egyetemi jegyzetek. A munkamegosztás kijelölte a magyar nyelvű lapok cenzorait is.⁹ A Sajtó-főigazgatóság által végzett cenzúra mellett ugyanakkor a pártbizottságok sajtóosztályai is rendszeresen ellenőrizték a lapok tartalmát. A Kolozs megyei osztály jelentéseiből kiderül, hogy ez magába foglalta az előzetes cenzúrát és az utólagos ellenőrzést is. A megfelelő „káderek” hiánya miatt azonban nem mindig jutott idő az összes lap átolvasására. A jelentős ünnepek alkalmából, így például augusztus 23-ra kiadott számok előzetes cenzúráját viszont az összes lapnál elvégezték.¹⁰

⁶ Lásd Florica Vrânceanu: *Un secol de agenții de presă românești (1889–1989)*. Pitești, Paralela 45, 2000. 140–155.

⁷ Uo.

⁸ Ioana Alexandra Negreanu (szerk.): *România. Viața politică în documente. 1950*. Arhivele Naționale ale României, 2002. 38.

⁹ *Az Igazságot* Albert elvtárs, a *Világosságot* Tímár és Munkácsy elvtársak, az *Új Út és Útunk* hetilapokat Erős elvtárs, a *Dolgozó Nőt, Művelődési Útmutatót, Népművelődést és Könyvtárosok Tájékoztatóját* Erős és Albert elvtársak cenzúrázták.

¹⁰ ANDJ Cluj, Fond 13 Comitetul Regional PMR Cluj, dosar 220/49. 39–47, 55–56.

A pártlapokban megjelenő vezércikkeket, pártéletrajvcikkeket, ideológiai írásokat, bíráló cikkeket minden esetben 48 órával előre be kellett mutatni a párt Propaganda és Agitációs Osztályán, az illető problémával foglalkozó titkárnak.¹¹ A tévedések kiküszöbölése érdekében szoros kapcsolat alakul ki a Sajtó-főigazgatóság helyi irodája és a Kolozs tartományi pártbizottság sajtóosztálya között. A tíz naponként tartott gyűlések során a cenzorok felvilágosítják a pártszervet, hogy milyen hibákat észleltek és javítottak ki a sajtóban, mire kell leginkább figyeljenek az ellenőrzés során.¹² Mindez azt sejteti, hogy a pártbizottság illetékes osztálya első szűrőként működött a sajtót felügyelő rendszeren belül, majd ezt követte a cenzúrahivatal által végzett ellenőrzés.

A cenzúrahivatal elsődlegesen a kommunista rendszert és a pártvezetést negatív fényben feltűntető információk közlését tiltotta meg. Emellett a sajtóellenőrzés alapelveit az ötvenes évek elején közvetlenül befolyásolja az államtitok szabályozására vonatkozó szovjet ihletésű törvények alkalmazása. Az 1951-es törvénytervezet az államtitok védelme alá helyez minden adatot, amely a romániai ipari kapacitásokra vagy gyártási technológiákra vonatkozik. A cenzúrahivatal kolozsvári irodájának 1951 december–1952 januári időszakra vonatkozó jelentése szerint számos probléma merült fel annak kapcsán, hogy az újságok tiltott gazdasági adatokat közöltek. A *Világosság* például pontosan megjelölte a Torda melletti víztároló elhelyezését és kapacitását, az *Igazság* január 13-i számából pedig törölték a Herbák János Bőr- és Cipőgyár könyvtárába beiratkozott olvasók számát, mivel ennek alapján következtetni lehetett volna az ipari egység dolgozóinak számára.¹³

A Sajtó-főigazgatóság létrehozását követően csupán három év leforgása alatt a Minisztertanács rendeletei hét ízben módosítják a cenzúra intézményének feladatkörét. Az ötvenes évekre a cenzúrahivatal elérte azt az állapotot, amelyben működése teljes mértékben összefonódott az ideológiai követelményekkel. A bővülő feladatok ellátására szükség mutatkozik további káderek kiképzésére; ezt a célt az intézmény kereken belül 1951-től működő személyzeti és szakképzési osztály szolgálja.¹⁴

¹¹ Uo. dosar 181. 3–7.

¹² Uo. dosar 180. 114.

¹³ Uo. dosar 184. 124–152.

¹⁴ Bogdan Ficac: *Cenzura comunistă și formarea omului nou*. București, Nemira, 1999. 69.

A cenzúrahivatalnak 1952-ben már 232 alkalmazottja van, ebből 152 központi cenzor és 80 regionális cenzor.¹⁵

Az ideológiai válság éveinek cenzúrája (1953–1965)

Az ötvenes évek közepére a párt kidolgozta a nyilvánosság hatékony ellenőrzésének módszereit. A nomenklatura tagjai a legfontosabb intézmények élére kerültek, a cenzúrahivatal pedig 1954-re részletesen kidolgozott szervezeti felépítéssel rendelkező és pontos utasítások alapján működő intézménnyé vált. A Iosif Ardeleanu által irányított Sajtó-főigazgatóság rettegett hírnevét az is fokozta, hogy tevékenysége a szigorúan titkos adatok közé tartozott.

A cenzúrahivatal vezetőségének törekvései ebben az időszakban legfőképpen az operativitás növelésére irányulnak; az utasítások arra hívják fel a megyei osztályok figyelmét, hogy küszöböljék ki tevékenységükből a bürokratikus eljárásokat. A Sajtó-főigazgatóság kolozsvári irodája 1955 tavaszán sok esetben az előzetesen bemutatott nyomatokban fellelhető elírásokat javítja, amelyek teljesen megváltoztatják a mondatok értelmét. Emellett ideológiai problémák is felmerülnek a magyar lapokkal kapcsolatban. Ezek elsősorban a gazdasági propagandával összeegyeztethetetlen kijelentésekre, valamint a magyar–román együttélés kérdéseire vonatkoznak. Az *Igazság* februári 42. számából törölnek egy részt, amely negatív fényben tünteti fel a gyalui kollektív gazdaság eredményeit. A márciusi *Művelődési Útmutató*ból pedig azt a mondatot, mely szerint a magyarkapusi színjátszó csoport egyetlen román fiataalt sem talált a községben, akinek kellő színészi tehetsége lett volna, hogy a csoport tagja legyen. A hivatal magyarázatot is fűz az utóbbi intézkedéséhez: a mondatbeli sovén megállapítás azt sejteti, hogy a románok tehetségtelenek.¹⁶ Holott valójában arról volt szó, hogy a községben olyan kevés román élt, hogy nehéz lett volna éppen közülük találni alkalmas színészt.

A Sajtó-főigazgatóság bizalmas utasításai értelmében a megyei irodáknak figyelemmel kell kísérniük a központi sajtóban megjelent anyagokat. A jelentős országos és nemzetközi események bemutatásakor a helyi sajtónak a központi lapok álláspontját kell tükröznie. Az utasí-

¹⁵ Ioana Macrea-Toma: Cenzura instituționalizată și încorporată. Regimul publicatiilor în România comunistă. In: Ruxandra Cesereanu (ed.): *Comunism și reprezentare în România comunistă*. Polirom, Iași, 2006. 223.

¹⁶ ANDJ Cluj, Fond 13 Comitetul Regional PMR Cluj, dosar 79/1955. 151.

tás fokozottan érvényesül a Román Munkáspárt 1955-ös kongresszusa idején. A hivatal december 15-i titkos körlevele arról tájékoztatja a helyi irodákat, hogy biztosítaniuk kell az újságok idejében történő megjelenését, és ellenőrizniük kell az összes anyag tartalmát, a hetilapok esetében a *Scântea* pártorgánium, a napilapok esetében pedig az Agerpres által kiadott hivatalos közlemények szerint.¹⁷

Azonban az ideológiai elvárások nem csak a politikai rovatokat érintették. A sportrovatok szerkesztői 1956 májusában azt az utasítást kapták, hogy a kapitalista országokban szervezett sportversenyeken részt vevő román csapatok és küldöttségek kiutazásáról csak az Agerpres hivatalos közleményeit jelentethetik meg. Tilos továbbá részleteket közölni az edzőtáborok időtartamáról, valamint a sportolóknak kiosztott anyagi juttatásokról.¹⁸ Az utóbbi rendelkezés a termelési propaganda kampányaival függ össze, amelyek az ötvenes években a munkafeladatok teljesítésére buzdítottak. Az aktuális ideológia szerint ezen kötelesség alól még az élsportolók sem vonhatták ki magukat, tehát nem volt célszerű arról írni, hogy edzőtáborokban töltik idejüket, és ezért pénzt is kapnak.

A cenzúra előírásai a nyomtatott információközlés minden területére kiterjedtek: szigorú előírások szabályozták például az apró- és reklámhirdetések, valamint az állásajánlatok közlését. Kizárólag a szocialista szektor vállalatai jelentethettek meg reklámokat, miután a szerkesztőség előzetesen ellenőrizte a szöveget; a magánszektor, illetve a külföldi cégek nem kaphattak reklámozási engedélyt. Az álláshirdetések publikálása szintén a szocialista szektor kizárólagos előjoga volt.¹⁹

Az ötvenes évek ideológiai válsága közvetlenül kihatott a sajtóellenőrzésre is. Az SZKP XX. kongresszusa utáni időszak legfontosabb téje Romániában az volt, hogy milyen messze mehet el a központosított irányítás sztálinista struktúráinak bírálata. Mint utólag kiderült, a határvo-nal szigorúan ki volt jelölve, és ezen belül csak csekély mozgástér adódott. A bukaresti pártvezetés rendkívüli aggodalommal kísérte az 1956 nyarán megmutatkozó magyarországi és lengyelországi reformpolitikai tendenciákat. A párton belüli pozíciójukat féltő romániai kommunista vezetők ezért arra törekedtek, hogy minél kevesebb valós információ engedjenek beáramlani az országba a szocialista táborban zajló „földrengésekről”. A romániai sajtóban nem talál visszhangra Rákosi Mátyás júliusi bukása,

¹⁷ Bogdan Ficeac: *Cenzura comunistă...* i. m. 100–101.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 98–107.

a reformer Władysław Gomułka visszatérése a Lengyel Egyesült Munkáspárt élére, majd Rajk László rehabilitációja sem.

A romániai hatalomra nehezedő nyomást az is fokozta, hogy 1956 szeptemberében jelent a budapesti *Szabad Nép*ben Pándi Pálnak az erdélyi magyarsággal foglalkozó cikke, amelyben a szerző erdélyi körútjának tapasztalatait írja le, feltárva a kisebbségi sérelmeket, többek között azt, hogy alig lehet hozzájutni magyarországi folyóiratokhoz és könyvekhez.²⁰ A pártvezetés betiltotta a *Szabad Nép* lapszámának romániai terjesztését és revizionista nézetekkel vádolta meg a cikkíró, azonban az írás megjelenése a feszült légkörben különös súllyal hatott.

Az *Előre* október 25-i száma csupán pár soros, utolsó oldali hírből foglalkozik Nagy Imre miniszterelnökké választásával. Figyelembe véve a Romániában élő jelentős magyar kisebbséget, ennek kapcsolatait és kötődését az anyaországhoz, a magyarországi forradalmi események különösen érzékenyen érintették a romániai vezetést. A sajtóban megjelenő híryanagok egyrészt minimalizálni igyekeztek a népfelkelés valós dimenzióit, másrészt pedig oly módon értelmezni, hogy a forradalmat a magyar nép és a szocializmus ellenségei robbantották ki.

A romániai lapok kezdettől fogva az Agerpres román hírügynökség egyoldalú tájékoztatását közölhették. Október végétől a sajtópropagandának kulcsszerepe volt abban, hogy elítélje a magyar „ellenforradalmat” és hitet tegyen a szocialista fejlődés mellett. A propagandagépezetnek az egész ország előtt bizonyítania kellett: a párt- és állami vezetés teljes támogatottságnak örvend. Az *Előre* kommentárjai élen jártak az események politikai jelentőségének értelmezésében, a szocializmus védelmének vonalában.

Emellett az *Előre* a magyar forradalomban is szerepet vállalt azzal, hogy 1956 novemberétől egészen 1957 tavaszáig az újság különkiadást jelentetett meg, amelyet Budapesten terjesztettek. Ennek címlapja megegyezett a romániai kiadás első oldalával, a következő három pedig a forradalmat leverő szovjet hatalom utasításait és rendelkezéseit tartalmazta. Az *Előre* különkiadásából Bukarest mellett fogva tartott magyar forradalmárok számára is juttattak; a pártvezetés naponta 50 példányt küldött

²⁰ Pándi Pál: Közös dolgainkról. *Szabad Nép*, 1956. szeptember 9. Lásd még: A Pándi-ügyet tárgyaló RMP Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyve. In: Stefano Bottoni (szerk.): *Az 1956-os forradalom és az erdélyi magyarság (1956–1959)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2006. 114.

Snagovra, két példányt mindig külön borítékban, egyet Lukács Györgynek, egyet pedig Nagy Imrének.²¹

A forradalom leverését követő időszakban lényegesen megváltoztak a hatalom és az értelmiség között nyáron kialakult erőviszonyok, és az előbbi irányába billent a mérleg nyelve. A folyamat a *Korunk* társadalmi és művelődési szemle 1957. januári újraindulásának körülményeiben is tetten érhető: a folyóirat kialakításának lázas tervezgetését rövid időn belül a csalódottság váltotta fel, miután novembertől kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a pártvezetés erőteljesen beleavatkozik a lapterv készítésébe és a szerkesztőség összetételébe. Az új folyam első lapszáma február közepén jelent meg, tartalmában számos hivatkozással az „ellenforradalom” szocialista- és népellenes jellegére.²²

A párt legfelső vezetésének megszilárdítását követő új ideológiai offenzívát 1957-től az erősödő pragmatizmus, a gyakorlati kérdések és a társadalom mozgósítása jellemezte. A szovjet csapatok kivonása a következő év nyarán ugyanakkor fokozott nemzetbiztonsági előírásokat von maga után, amelyek a sajtó működésére is kihatnak. A politikai és gazdasági jellegű adatok nyilvánosságára vonatkozó korlátozások a következő időszakban egyre inkább szigorodnak.

Az 1959-es tevékenység értékelése során a Sajtó-főigazgatóság beszámolója megállapítja, hogy az intézmény nagy vonalakban eleget tett párt és kormány által kijelölt feladatoknak. Az újságok által leggyakrabban elkövetett „vétségeket” az alábbi csoportokba osztályozza: 1. A romániai gazdasági és társadalmi valóság rágalmazása. 2. Nacionalista megnyilvánulások. 3. Objektivista tendenciák. 4. A misztika terjesztésére vonatkozó kísérletek. 5. Különbféle politikai tévedések.²³

A hatvanas évek elején a Román Kommunista Párt III. kongresszusa után nyilvánvalóvá vált az új román ideológiai kurzus, amely elutasította a proletár internacionalizmus elveit, és a nemzeti sztálinizmus kiteljesítését célozta meg. Annak ellenére, hogy a törvényes keretek engedélyesebbé váltak és a cenzúra módszerei veszítettek erőszakos jellegükből – megszűnt például a román nyelvű nyugati adók műsorainak zavarása és megjelenhetett számos betiltott irodalmi mű –, a látszólagos enyhülés

²¹ Marosi Barna: Megbolygatott világ. *Romániai Magyar Szó*, 1992. január. 7.

²² Lásd Balogh Edgár: *Új humanizmus őrhelyén*; Jancsó Elemér: *Magyarország tudományos munkásai között*; Morvay Gyula: *Téli utazás Pestre, Budára*.

²³ Marin Radu Mocanu: *Literatura română și cenzura comunistă (1960–1971)*. București, Albatros, 2003. IX.

csupán a hatalom és társadalom közötti párbeszéd ideiglenes rehabilitálást és a támogatottság visszaállítását szolgálta.

A Sajtó-főigazgatóság 1963 augusztusa és 1964 májusa közötti tevékenységének számbavétele arra a megállapításra vezet, hogy az intézmény „újszerű és összetett problémákkal szembesült”, mivel a sajtó egyes cikkei hibásan értelmezték a „szocialista országok KGST-n belüli együttműködését”, és nem vették figyelembe „a párt álláspontját a nemzetközi munkamegosztás kérdésében”. Ezért sokszor eltúlozták „a szocialista országok és a főként a Szovjetunió által nyújtott segítséget, a szovjet tapasztalatok romániai alkalmazásának a szerepét.”²⁴ A beszámoló tulajdonképpen a nemzeti ideológiai irányvonal nyomon követését kéri számon a cenzoroktól, akiknek ezt követően fokozottan kell követniük az aktuális politikai álláspontot.

A felmerült problémák hatékony kezelése érdekében a Sajtó-főigazgatóság vezetősége egész sor intézkedést léptet életbe, amelyek első sorban a cenzorok politikai-ideológiai tájékozottságát hivatottak javítani. Kiegészül az intézmény dokumentációs részlege, amely a sajtóban megjelenő ideológiai cikkek mellett hozzáférhetővé teszi a nem nyilvános anyagokat is, például az Agerpres tájékoztató jellegű híryanagait és a sajtóban nem közölt pártdokumentumokat. A nemzetközi kérdésekre vonatkozólag a cenzoroknak kimerítően ismerniük kell a párt álláspontját, ezért az intézmény minden részlegében tájékoztató szemináriumokat szerveznek. Fokozódik ugyanakkor a cenzorok személyes felelőssége; a gyűlések során elemzés tárgyává válnak az egyéni munkamódszerek, erények és hiányosságok. Az ellenőrzés rendszere már nem csak a politikai-ideológiai tisztaságot hivatott biztosítani, hanem a cenzorok munkájának összehasonlító vizsgálatát is.

A cenzúrahivatal működése a Ceaușescu-korszakban

A Ceaușescu-korszak első éveiben bevezetett ideológiai reformok reményt keltettek, hogy Romániában is bekövetkezhet a nyilvánosság irányításának bizonyos fokú liberalizációja. Annak ellenére, hogy az előzetes cenzúra továbbra is érvényben maradt, az átmeneti időszakra jellemző, hogy az ötvenes évekhez képest a cenzorok nyitottabbnak mutatkoznak egyes kérdésekben. A társadalmi párbeszéd kereteinek kitágítása

²⁴ Marin Radu Mocanu: *Cenzura comunistă*. București, Albatros, 2001. 34.

lehetőséget nyújt az ellenőrzés módszereinek óvatos újraértelmezésére. A párt vezető szerepének megkérdőjelezése és belső megújulása természetesen továbbra is a tabutémák közé tartozik, viszont egyértelmű nyitás észlelhető a brezsnyevi dogmatizmus tételeihez képest.

A változás elsősorban a sztálini korszakban betiltott nemzeti örökség átértékelésére vonatkozik, mivel ennek kiaknázása a pártvezetés új típusú legitimációjának forrását képezte. A nemzeti értékek feltárása tulajdonképpen egy meghatározott ideológiai szelekció mentén történik, amely a hatalom szolgálatába állítja azokat a „haladó szellemű” elemeket, amelyek alátámaszthatják az új politikai kurzust. Az RKP a román nép mindenkori haladó hagyományainak legitim képviselőjévé lép elő, és ezáltal történelmi küldetését teljesíti a nép román nép élén. Ennek megfelelően a cenzúrahivatal dolgozóinak már nem csak a *Lupta de clasă* elméleti pártfolyóirat és a *Scântea* irányadó cikkeit kell tanulmányozniuk, hanem a Történelmi és Társadalompolitikai Tanulmányok Intézete által kiadott évkönyveket is (*Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice*).

A folyamatos ideológiai módosulásokhoz alkalmazkodó cenzúrának a hatvanas évek közepén újra át kellett értékelnie alapelveit. A párt szerepének növekedése és a főtitkár személyi kultuszának kibontakozása szigorú szabályozásokat eredményez a sajtó számára, amelynek folyamatosan tudósítania kell a szocialista építés eredményeiről és gyakorlatilag minden politikai, gazdasági és társadalmi kérdést a legújabb pártdokumentumok tükrében kell tárgyalnia.

A marosvásárhelyi cenzúrahivatal archívumában található dokumentumokban pontosan megfogalmazódnak az irányelvek, amelyek szerint a cenzorok 1967-ben végezték az ellenőrzést. A IX. Kongresszus határozatai két év elmúltával is irányadó szerepet játszanak, emellett a pártfőtitkár időközben elhangzott beszédei minősülnek kötelező szempontoknak. A nemzeti politikai irányvonal érvényesítése érdekében a cenzoroknak el kell sajátítaniuk a román történelem hazafias szellemű értelmezését.²⁵ A propaganda és cenzúra összefonódásának eredményeként a sajátos kommunista nyilvánosság szabályai egyértelműen kijelölték úgy az

²⁵ A feldolgozott témák közül néhány: *Románia a második világháború idején, A román állam kialakulása, A függetlenségi háború, A román fejedelemségek egyesülése*. Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (Országos Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, a továbbiakban: ANDJ Mureș), Fond 403 Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, dosar 2/1967. 30–33.

előírt, mint a tiltott elemeket, és létrehozták azt a hatalmi diskurzust, amely a hetvenes évek elejére állandósult.

A *Korunk* folyóiratban 1967–1968 között végzett beavatkozások két nagy csoportba oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a kifogásolt anyagok, amelyek nem veszik figyelembe a párt és állami vonalon kiadott legújabb irányelveket, határozatokat és utasításokat, illetve nem hangsúlyozzák a szocialista építés eredményeit.²⁶ A Sajtó-főigazgatóság illető rendelkezései gyakorlatilag az előíró cenzúra szerepét játsszák, amely a propaganda módszereinek megfelelően határozza meg a kötelező terjesztésre szánt szövegek megjelenési rendjét.

A külpolitikai témákat érintő cikkek azért kerülnek a cenzúrahivatal figyelmébe 1967 nyarán, mivel régebbi pártdokumentumokra hivatkoznak ahelyett, hogy Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárnak a Nagy Nemzetgyűlés nyári ülészakán kifejtett elveit tekintenék kiindulópontnak.²⁷ Ezért a *Korunk* augusztusi számában megjelenő szerkesztőségi cikknek kötelező módon tartalmaznia kell a román külpolitika legújabb irányvonalára vonatkozó tételeket.²⁸ Kun Endre írása a nemzetgazdaság vezetésének elveiről csak azután kap közlési engedélyt a decemberi számban, hogy az RKP Országos Konferenciájának dokumentumaihoz igazítják.²⁹

A Sajtó-főigazgatóság bukaresti központjának utasítására elhalasztják a *Korunk* 1968. júniusi számából Lázár Józsefnek a bűnözésről szóló cikkének közlését, mivel nem hangsúlyozza kellő mértékben a pártnak ezen a téren kifejtett nevelőmunkáját.³⁰ A következő lapszámmal kapcsolatosan a cenzúra azt a részt kifogásolja Keszi-Harmath Sándor írásából, amelyben a szerző a heti pihenési rend ésszerűbb megszervezésének szükségességét taglalja, a kétnapos munkaszünet bevezetése mellett foglal állást, és ennek jótékony hatásait a fejlett országok példájával támasztja alá.³¹ Ennek ellenére a júliusi lapszám változtatások nélkül

²⁶ Uo. dosar 6, vol. I. 139–148. (Notă. Grupaj de sesizări făcute în cursul semestrului II/1967.)

²⁷ Uo. 141.

²⁸ Lásd Külpolitikánk vezérelvei. *Korunk*, 1967. 8. 1027–1033.

²⁹ ANDJ Mureș, fond 403 DGPT, dosar 6, vol. I. 139. Lásd Kun Endre: Új elvek a nemzetgazdaság vezetésében. *Korunk*, 1967. 12. 1627–1632.

³⁰ ANDJ Mureș, Fond 403 DGPT, dosar 6, vol II. 302. (Notă. Revista *Korunk* nr. 6/1968). Lásd Lázár József: Elmélkedés a bűnözésről. *Korunk*, 1968. 7. 991–996.

³¹ ANDJ Mureș, Fond 403 DGPT, dosar 6, vol II. 339. (Notă. Revista *Korunk* nr. 7/1968). Lásd Keszi-Harmath Sándor: Ésszerű munka és pihenés. *Korunk*, 1968. 7. 1027–1031.

közli Keszi-Harmath tanulmányát, a kifogásolt megfogalmazásokkal együtt. Az utasítások látszólagos megszegése egyfelől utalhat a rendelkezések esetlegességére, másfelől a cenzúra szervei és a szerkesztőségek között kialakulóban levő alkudozások viszonyra, amely kölcsönös érvek és ellenérvek alapján határozta meg a közlési engedély kritériumait. Általános jelenséggént könyvelhető el viszont, hogy a hatvanas évek második felében a Sajtó-főigazgatóság sok esetben hiányolja a társadalmi és gazdasági jelenségeket tárgyaló cikkekből, hogy a szerző nem említi meg a pártnak az illető kérdéskörben hozott intézkedéseit, valamint a szocializmus éveiben elért eredményeket.

A *Korunk* folyóiratot érintő beavatkozások második csoportja azokra az anyagokra vonatkozik, amelyek a Sajtó-főigazgatóság szerint „hibásan értelmezik a nemzeti kérdést.”³² A konkrét utasításokból azonban kiderül, hogy a megjegyzés elsősorban a romániai magyar kisebbség múltját, erdélyi jelenlétét bemutató és identitásának erősítésére vállalkozó anyagokra vonatkozott. Az utasítások ez esetben a tiltó cenzúra szerepét játsszák, amely megakadályozza egyes szövegek vagy szövegrészek közlését.

A folyóirat 1967. júliusi számában csak módosítások után jelenhet meg a Veress Zoltán által szerkesztett *Értelmes utazás a Tiszától a Dunáig* című összeállítás.³³ Az útinapló formájában közölt cikkgyűjteményben a cenzúrahivatal azt kifogásolta, hogy az erdélyi települések bemutatása során a magyar szellemi értékek, személyiségek és a magyar uralom történelmi eseményei kerültek előtérbe.³⁴ A lapszámból kitiltják azt az írást is, amely a kolozsvári sport kezdeteit mutatta volna be, és amely a Sajtó-főigazgatóság jelentése szerint „egyoldalú képet nyújtott a város lakosságának múltbeli etnikai összetételéről”.³⁵ A megfogalmazások lényegében azt fejezik ki, hogy tabutémává vált a régi időkben túlnyomórészt magyarok lakta erdélyi városok múltjának bemutatása.

Ugyanebben a számban kellett volna megjeljen a Jugoszláviában és Csehszlovákiában élő magyar írókat bemutató írás, valamit egy beszámoló a szlovákiai Jókai ünnepségekről. A bukaresti hivatal közbelépése nyomán egyik sem jelent meg.³⁶ Ebben az esetben minden bizonynyal a határon túli magyarok közös identitásának, szellemi egységének

³² ANDJ Mureş, fond 403 DGPT, dosar 6, vol. I. 142.

³³ Veress Zoltán: *Értelmes utazás a Tiszától a Dunáig*. *Korunk*, 1968. 7. 899–926.

³⁴ ANDJ Mureş, fond 403 DGPT, dosar 6, vol. I. 142.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 143.

bemutatása zavarta a kommunista hatalmat. A Sajtó-főigazgatóság bukaresti központi hivatala 1968 derekán különleges figyelemmel kísérte a nemzetiségi jogokat és a magyarság közös identitását érintő cikkeket. A *Korunk* 1968. májusi számában nem jelenhet meg Demeter János cikke, amelyben nyugati országok (Svájc, Finnország) példáját idézve foglal állást a nemzetiségek azon joga mellett, hogy anyanyelvüket használják a közigazgatásban.³⁷

A bemutatott esetek más szempontból is érdekesek lehetnek: bizonyítékként szolgálnak arra, hogy ebben az időszakban a szerzők, illetve a szerkesztőségek még próbálkoztak olyan anyagok vagy szövegrészek közlésével, amelyek többé-kevésbé nyíltan hirdettek a hivatalos ideológiával ellenkező eszméket, és nyilvánvaló módon kényesnek minősültek az akkori politikai viszonyok közepette. A hetvenes-nyolcvanas években ilyen jellegű próbálkozásokra már sor sem kerülhetett; a szerkesztőségek egyre burkoltabb formában, metaforákba rejtve kísérleteztek a tiltott üzenetek közlésével.

Az 1968-as közigazgatási reform következtében alapított megyei pártlapok bizonyos fokú decentralizációt eredményeztek a sajtórendszeren belül, ami egyúttal az ellenőrzést végző helyi szervek szerepét is újraértelmezte. A Sajtó-főigazgatóság megyei hivatalaiban működő cenzúrabizottságok a szerv bukaresti központjából kapták a publikációs tilalmakra vonatkozó utasításokat, emellett a kiadványok politikai jellegű ellenőrzésében fontos szerep jutott a párt helyi propaganda osztályainak.

A X. pártkongresszus dokumentumai 1969-ben megújuló ideológiai tartalommal látják el a cenzúrahivatal tevékenységét. Az alkalmazottakat elsősorban a szocialista állam, a nemzet és szuverenitás elméleti kérdéseiben készítik fel annak érdekében, hogy hatékonyan tudják kiszűrni az aktualizált ideológiával ellentétes szövegeket. Megszaporodnak a helyi kollektívák politikai jellegű beavatkozásai; 1969-ben a nagyváradi kollektíva 70 ilyen jellegű észrevételt fogalmaz meg az előző évi 21-hez képest.³⁸

Az 1971-ben közzétett hírhedt júliusi tézisek a propaganda és cenzúra szerves összefonódását eredményezték. A tömegek politikai nevelésének elmélyítése érdekében a sajtó, a rádió és a televízió tevékenysége majdnem egészében a propaganda terjesztésének rendelődik alá, amely

³⁷ Uo. vol. II. 269. (*Korunk*, 1968. 5.)

³⁸ Ion Zăineă: *Cenzură, cenzori și cenzurați. Din activitatea DGPT Oradea (1966–1977)*. In: Marian Petcu (coord.): *Cenzura în spațiul cultural românesc*. București, Comunicare.ro, 2005. 222–230.

meghatározta a nyilvános kommunikáció témáit, jellegét és a szóhasználatot is. Ugyanakkor fokozatosan növekszik a szerkesztőségek és kiadó-vállalatok felelőssége a megjelentett anyagokra vonatkozólag, ami a belső cenzúra fokozódásához, valamint az öncenzúra kialakulásához vezet.

A Sajtó-főigazgatóság helyi irodáit 1971 nyarán tájékoztatják a legújabb irányvonalakról: elsősorban a „történelmi hagyományok értékesítésének” kérdésére kell figyelniük. Az utasítás arra is figyelmeztet, hogy az egyéb témákat érintő hibákat még el lehet nézni, azonban a nemzetről alkotott hivatalos állásponttól való eltérés nagyon súlyos károkat okozhat.³⁹ A román hazafias propaganda és a protokronista diskurzus megjelenésével egy időben a hatalom nemzeti homogenizációs politikájába ütköző anyagok is szigorú elbírálás alá esnek.

A Ceaușescu-korszakban a tiltó jellegű ellenőrzés mellett a személyi kultusz hozadékaként felerősödik az előíró cenzúra. A parancsra megjelentetett cikkeket rendszerint készen küldték a párt ideológiai osztályáról, vagy felsőbb utasítások alapján a szerkesztőségben készítették el őket.⁴⁰ A lapokra valóságos lidércnyomásként nehezedtek a hivatalos ünnepek és évfordulók alkalmából kötelezően publikálandó anyagok, azok a hűségnyilatkozatok, amelyek megírását minden alkalommal valaki be kellett vállalja. Rendszeressé vált, hogy időhiány esetében kihagyják a kötelező anyag helyét, amely utólag került be az újságba. Ez elsősorban a politikai napilapokat érintette, de a kényszertől nem szabadultak meg a művelődési folyóiratok sem.⁴¹

Az állami titokra vonatkozó rendelkezések szigorítása tovább korlátozza a nyilvánosan közzétehető információk körét. Az 1971 decemberében kiadott törvény kimondja, hogy a sajtó, rádió és televízió kizárólag a hivatalos statisztikák alapján közölhet adatokat a termelési tervekről, befektetésekről, munkaerő létszámáról és gyártási kapacitásokról. A külföldi médiának adott interjúk során a romániai politikai, gazdasági, társadalmi, tudományos vagy nemzetvédelmi kérdések érintése kizárólag az állami vagy pártszervek előzetes beleegyezésével történhet. Az előírást egy tágabban értelmezhető korlátozás követi: tilos a román állam érdekeit bármilyen módon sértő anyagok külföldön való terjesztése vagy

³⁹ Uo. 230.

⁴⁰ Marian Petcu: Cenzura în România. In: Marian Petcu (coord.): i. m. 87.

⁴¹ Beszélgetés Létay Lajossal. Kolozsvár, 2000. május 21. Lásd még: Bukarestben szigetlakók voltunk és maradtunk – Beszélgetés Ágoston Hugóval. In: Bányai Éva: *Sikertörténet kudarcokkal. Bukaresti életutak*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006. 26.

publikálása.⁴² Felmerül nyilván a kérdés, hogy mit takar a „román állam érdeke” megfogalmazás. Az időszak politikai és ideológiai viszonyainak ismeretében levonhatjuk a következtetést, hogy az említett érdek elsősorban a hatalom megőrzésére irányult, tehát a törvény jogi alapot nyújtott bármilyen megnyilvánulás büntetésére, amely a kommunista párt hatalmának szilárdságát veszélyeztethette.

A sajtóellenőrzés alapelveit és a nyilvánosság számára tiltott témákat tartalmazó Végrehajtási utasításokat rendszerint évente aktualizálták. Az egyes adatokra vonatkozó időszakos korlátozások és operatív utasítások a cenzúrahivatal *Heti Közlönyében* jelentek meg, vagy sürgős esetekben a helyi hivatalokat telefonon tájékoztatták.⁴³ Ami a tabutémákat illeti, ezek a politikai események függvényében termelődtek újra és egészítették ki egymást; a korlátozások egy részét maga Ceaușescu politikai magatartása alakította: az 1974–75-ös években zajló nyugat-szaharai háborúról például egyetlen hír sem jelent meg a román sajtóban, csupán amiatt, mert a főtítkár különlegesen jó kapcsolatokat ápolt az agresszor Marokkó királyával.⁴⁴

A hetvenes évek cenzúráját egy „állandó, intenzitásából soha nem vesztő, de mindig valamiféle más-más hangsor, más taktikai hozzáállást követelő” mechanizmusként lehet meghatározni.⁴⁵ Következésképpen a cenzorokkal folytatott harcnak sajátos technikái voltak. A szerkesztőknek sokat segített, ha a ismerték a pártdokumentumokat és a főtítkár beszédeit, mert hivatkozni tudtak rájuk az egyezkedés során. Ilyen volt például a főtítkár azon megállapítása, amely az RKP Országos Konferenciáján hangzott el 1972 júliusában arra vonatkozólag, hogy a nemzetiségek megkülönböztető vonásai még sokáig megmaradnak a szocialista nemzet hosszú létének távlatai közepette. Az idézetet fel lehetett használni bármilyen vitapartnerrel szemben, aki azt kifogásolta, hogy a magyar sajátosságok túl hangsúlyosan jelennek meg egy kiadványban.⁴⁶

A cenzúra mechanizmusait illetően megállapítható, hogy nem volt lényeges különbség az ellenőrzés vidéki és fővárosi központjainak működésében, hiszen egységes utasításokat követtek. Ennek ellenére a bukaresti magyar kapok szerkesztőségei előnyösebb helyzetben voltak a nem-

⁴² Legea 23/1971. *Monitorul Oficial*, 1971. december 17.

⁴³ Zainea i. m. 234.

⁴⁴ Vrănceanu i. m. 120.

⁴⁵ Pár percen múltott – Beszélgetés Domokos Gézával. In: Bányai i. m. 157.

⁴⁶ Beszélgetés Domokos Gézával. Sepsiszentgyörgy, 2005. augusztus 6.

zetiségi vonatkozású anyagokat illetően. A bukaresti cenzorokkal valamivel könnyebben lehetett „alkudozni”, mivel nem voltak annyira érzékenyek a nemzetiségi kérdésre, és kevésbé dogmatikusan viszonyultak a kisebbségi identitás problémájához.⁴⁷

Az 1974-es sajtótörvény egyértelműen meghatározta a sajtóintézmények működésének keretfeltételeit. A törvény értelmében a romániai sajtó a szocialista nemzet legfelsőbb érdekeit szolgálja és ilyen minőségében folyamatosan munkálkodnia kell a Román Kommunista Párt politikájának életbeültetésén. Az előírások szerint a sajtóorgánumok tevékenységét egy vezetőségi tanácsnak kell irányítania; a testület tagjainak egyharmadát a politikai és tömegszervezetek képviselői, ipari és mezőgazdasági dolgozók, valamint egyéb szakemberek alkotják. A tagság az adott intézményben dolgozók újságírókkal egészül ki. A vezetőségi tanácsok ténylegesen csak három évvel később kezdenek működni és fontos szerepet kapnak a Sajtó-főigazgatóság 1977-es megszüntetését követő ellenőrzésben. Ezt figyelembe véve a sajtótörvény rendelkezései már a későbbi sajtóirányítási módszereket vetítik előre. Erre utal azt is, hogy az 1971-ben létrehozott Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács hatásköre egyre kiszélesedik, oly mértékben, hogy a cenzúrahivatal marosvásárhelyi kollektívája 1974 szeptemberében azt indítványozza, hogy egyértelműbben el kellene különíteni a Sajtó-főigazgatóság és a Tanács illetékességébe tartozó problémákat.⁴⁸

A Sajtó-főigazgatóság megszüntetése utáni időszak

A nyilvánosság ellenőrzési és irányítási szakintézményeként létrehozott Sajtó-főigazgatóság feladatköre a hetvenes évek közepére egyre inkább a cenzúra alapelveinek aktualizálására, valamint a lektorok felkészítésére összpontosult. A cenzúra mechanizmusa 1975-től kezdve a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács, valamint az RKP Propaganda Osztályának jelentős hozzájárulásával érvényesült. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy a többszörös szűrőn áthaladó ellenőrzés az intézmény működése nélkül is hatékony maradhatna, sőt még tovább növelhető lenne az eredményesség, ha a hivatal munkatársai az egyes szerkesztőségekbe épülnének be. A cenzúrahivatal megszüntetése emellett

⁴⁷ Igyekeznii kell nem feledni – Beszélgetés Gálfalvi Zsolttal. In: Bányai i. m. 177–201.

⁴⁸ ANDJ Mureș, Fond 403 DGPT, dosar 25. 22.

rendkívül hatásos propaganda lépésnek is mutatkozott, amely a nyugati közvélemény szemében a romániai kommunista rendszer gyengülő presztízsének visszaállításához is hozzájárulhatott.

A Sajtó-főigazgatóság hivatalos megszüntetése előtt a pártvezetés időben megtette a szükséges lépéseket, hogy átruhazza az intézmény hatáskörét egyéb szervekre. Ezek körébe tartozott az a határozat, amely az alkotói szövetségek, az írott sajtó, a rádió és televízió, valamint a könyvkiadók szerkesztőségének szerepének és felelősségének növeléséről rendelkezett. Ennek alapján jönnek létre 1977 nyarán a sajtóintézményekben az úgynevezett vezetőségi tanácsok, amelyeknek öröködniük kell a lapok politikai és ideológiai tartalma felett, valamint „munkálkodniuk kell a párt politikájának, a szocialista erkölcs és méltányosság elveinek gyakorlatba ültetéséért, a szocializmust építő dolgozók haladó gondolatának kifejezéséért”.⁴⁹

Habár a cenzúrahivatal megszűnését csak a Minisztertanács 1977. decemberi rendelete írta elő, a szerkesztőségekben már júliustól működni kezdtek a kollektív ellenőrzés új szervei.⁵⁰ A hivatal dolgozói fokozatosan beépültek a különféle intézmények vezetőségébe, ami azt eredményezte, hogy a törvényekkel és határozatokkal szabályozott cenzúra helyett a felelősségből eredő félelem cenzúrája kezdett el működni, amely sokkal hatékonyabbnak mutatkozott, mint a pontos utasítások szerint végrehajtott ellenőrzés. A belső cenzúra részévé vált a szerkesztőségek és kiadók életének, amelyek gyakorlatilag megannyi cenzúrahivatallá változtak. Az ellenőrzés így módon sokkal közelebb kerül magához a szöveghez. A kiadványok szerkesztői a lap előállításának folyamatában tapasztalták ki, hogy mi az, ami átcúsúszik a cenzúrán, és mi az, ami nem. A tiltott témákat tartalmazó utasítások helyett a sajtóellenőrzés elsősorban a pártfőtitkár beszédeiből levont, sokszor többféle módon értelmezhető következtetések nyomán történt. A hibás értelmezésektől való félelem azt eredményezte, hogy a sajtó sokszor szó szerint idézte a dokumentumokat, így hangvételét már alig különböztette meg valami a pártdokumentumokétól.

⁴⁹ *Hotărârea Comitetului Central al PCR cu privire la creșterea rolului și răspunderii organizațiilor de partid și de stat, de masă și obștești a uniunilor de creație, a conducerilor colective ale redacțiilor, a Radioteleviziunii, a editurilor, caselor de filme, instituțiilor de spectacole în activitatea de informare și educare a oamenilor muncii.* Lásd Presa Noastră, 1977. 6–7. 1–3.

⁵⁰ A Korunk szerkesztőségét 1977. július 2-án értesítik, hogy 2 nap alatt össze kell állítani a 132–5 tagú bizottságot. Lásd Gáll Ernő: *Napló I. (1977–1990)*. Kolozsvár, Polis, 2003. 9.

Miután nem szabályozták pontosan, hogy mi volt közölhető, biztonságosabb volt elkerülni a kényesebb kérdéseket. „Addig a cenzor anélkül kifogásolt és törölt, hogy politikai hibaként felróta volna – véli Horváth Andor – ezzel szemben az újonnan bevezetett elv arra figyelmeztetett: a szerkesztőnek tudnia kell eleve, hogy mi alkalmas arra, hogy megjelenjék [...], vagyis nem szabad kísérleteznie.”⁵¹ Az öncenzúra jellemző összetevőjévé vált az alkotói folyamatnak; a megrovások, publikálási lehetőség megvonása, honoráriumok elmaradása iránti félelemből származó, túlélést biztosító belső kontrollál alakult, és külső kényszer nélkül érvényesítette a hatalom elvárásait.

A cenzúrahivatal megszűnését követően a belső ellenőrzés tanácsait a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács, valamint a pártbizottságok sajtóosztályai irányítják, amelyek az utolsó szó jogával rendelkeznek a publikálást illetően. Az önkényes beavatkozások miatt a betiltást és szövegcsonkítást sokszor egy egyszerű feljelentés is előidézhetette.

A cenzúrával folytatott harc a nyolcvanas években egyre inkább kiéleződött. Naplójában Gáll Ernő főszerkesztő részletesen kifejti, hogy Koppándi Sándor, aki az RKP Sajtóosztályán a magyar lapok cenzora volt, miként tette lehetetlenné 1981 végétől a *Korunk* működését. A lapot sok esetben többször is át kellett szerkeszteni megjelenése előtt. A megyei pártbizottság jelentése megállapítja hogy a szerkesztőségen belüli ellenőrzés nem volt megfelelő, ami oda vezetett, hogy 1983-ban körülbelül 60 anyagot vettek ki a lapból, 240 oldal terjedelemben.⁵²

Kimutatható a folyamat, melynek során a cenzúra egyre inkább az erdélyi magyar történelmi múlt emlékezetének kiirtását és a magyarságtudat lebontását tűzte ki céljául. A *Korunk* 1983.12-es számából kiveszik a Madách-centenáriumra és Babits Mihályra vonatkozó hivatkozásokat, azzal az indokkal, hogy „már eleget írtak róluk”.⁵³ A rendelkezés azért is meglepő volt, mivel *Az ember tragédiájának* fordítását 1983-ban adták ki újra román nyelven. Kós Károly születésének centenáriuma küszöbén megtiltottak bármilyen megemlékezést az évfordulóról, még utalni sem volt szabad személyére. Mindez Raoul Șorban feljelentése nyomán, aki eljuttatta a központi pártszervekhez Kósnak a bécsi döntés első évfordulója alkalmából az *Ellenzékben* megjelentetett „nacionalista” cikkét. 1984

⁵¹ A visszatekintő emlékezetben minden átrendeződik – Beszélgetés Horváth Andorral. In: Bányai i. m. 212–233.

⁵² Gáll i. m. 121.

⁵³ Uo. 432.

tavaszan közölték a *Korunk* szerkesztőségével, hogy Kőrösi Csoma Sándor nevének említését sem szabad túlzásba vinni. Az 1984. márciusi számban nem jelenhetett meg Domokos Géza gyászbeszéde, amelyet Kacsó Sándor temetésén mondott. A lektor kezdetben egyes részeket kifogásolt, majd az egész beszédet kivették, és a Dávid Gyula által írt nekrológot sem engedték közölni azzal a kifogással, hogy „már nem időszerű”.⁵⁴

A lap ellenőrzésének mechanizmusa tovább szigorodott ebben az időszakban: az 1983.12-es számtól kezdve a kefelevonatokat csak a megyei pártbizottság jóváhagyása után lehetett Bukarestbe küldeni. Az intézkedés csak a *Korunkat* érintette, miközben a kettős ellenőrzés alá eső egyéb lapokat párhuzamosan nézték át a megyei és központi szervek. Constantin Miteanak, a párt sajtóosztálya vezetőjének írt 1984. február 26-i tiltakozó levelében Gáll Ernő kifejti, hogy a hosszadalmas ellenőrzés miatt a *Korunk* egy hónapos késéssel jelenik meg annak ellenére, hogy minden számot a tervezett megjelenés előtt két hónappal már elkészítene. Sérelmezi továbbá, hogy a Sajtó-főigazgatóság megszűntét követően egyre nyilvánvalóbban megmutatkoznak az anyagok értékelésében a negatív előítéletek és a részrehajlás.⁵⁵

A nemzetiségi öntudat lebontásának programja a nyolcvanas évek közepétől már leplezetlenül folyt. A homogén román nemzet létrehozásának ideológiája nem tűrt meg semmilyen megnyilatkozást, amely a nemzetiségek önálló létét támasztotta volna alá. A ideologikus cenzúra erősödésére utal, hogy minden történelmi vonatkozású anyagot előzetesen fel kellett küldeni a bukaresti Párttörténeti Intézetbe. Ekkor már gyakorlatilag lehetetlen volt történelmi munkákat közölni, mivel a bizonytalan kimenetelű válasza hónapokig kellett várni.⁵⁶ Az egyre erőteljesebb asszimilációs politika hatására a cenzúra száműzi a nyilvánosság köréből a nemzeti sajtóosságokat, a kisebbségek múltját és hagyományait feltáró műveket. A sajtóban a homogén román nemzetállam ideológiája válik mércévé és teljesen kizárja a sajátos etnikai értékek bemutatását.

⁵⁴ Uo. 128.

⁵⁵ Uo. 430.

⁵⁶ Beszélgetés Kántor Lajossal. Kolozsvár, 2000. április 25.